



Avel·lí Artís-Gener, Tísner
Viure i veure / 2
Novena part. Capítols 1-6

La desfeta

Només era una adreça bona per sortir del pas en un apressat telegrama de fortuna. Ja en terra lleidatana vaig saber que el «sector Seròs-Balaguer» del susdit missatge significava una àrea d'una cinquantena de quilòmetres d'amplària i que en feia entre dos i cinc de profunditat. Passava pel davant de Lleida en direcció nord-est sud-oest i en allò, que potser mesurava dos-cents quilòmetres quadrats d'efervescència, calia trobar un puntet format amb un material si fa no fa coherent anomenat Seixanta Divisió. La vella carretera de Barcelona a Lleida, difícil d'imaginar per a aquells qui només coneguen l'actual, em plantava exactament al bell mig d'aquella zona nostra. Avui, és clar. Perquè demà tot podia haver canviat radicalment. I tanmateix canviava: posicions que de bon matí hauríeu dit que eren sòlidament en poder nostre, al capvespre raïen en mans oposades, en un inacabable joc d'estirar la corda, cedint i recuperant, guanyant un pam i afluint-ne dos, recobrant-ne tres i abandonant-ne quatre, amb nervioses anades i vingudes d'arquet de violí lliurat al «scherzo».

Havia de trobar rastres del XVIII Cos d'Exèrcit —al qual, acabat el préstec, ja tornàvem a pertànyer— i guiava el meu cotxe atent a tots els senyals, mirant de llegir la llegenda d'una portella de camió, un rètol indicador, un cotxe conegut o gent amiga. Els avions feixistes de bombardeig esbandien de tant en tant els camins sense cap altre flit que llur soroll distant. En una fracció de segon assolien que el mosquer es fes fonedís. Els vehicles que suara els congestionaven deixaven net l'asfalt i els seus sotracs: s'esmunyien entre els arbres enllà de les cunetes, però de res no els servia la manya perquè els caces i els bombarders arribaven ben informats i descarregaven les bombes sobre segur amb la seva inalterable geometria de mil·limètrica triangulació, prodigiosament traçada amb tiralínies entre les boles de fum espès de color ocre de l'artilleria antiaèria, eternament condemnades a esclatar o més amunt o més avall, o més a la dreta o més a l'esquerra dels impertorbables objectius. Encara, en ocasions anteriors, havíem vist com els nostres caces presentaven la targeta de desafiament i els de

l'enemic abandonaven per un instant llur paper de pigall i es fonien en aquella barreja de pirotècnia i acrobàcia que són els combats aeris. Però ara la nostra aviació devia estar enfeïnada en missions com les de l'adversari i no es podia torbar en la verbotat dels combats cos a cos.

Recordava les vegades que havia anat a fer el nas a l'aeròdrom de Seròs, amb una pista una mica més gran que un camp de futbol pobletà. L'aviació m'ha fascinat sempre, he après a pilotar i àdhuc he volat unes hores tot sol, en un nombre ínfim comparat amb el que hauria començat a satisfer-me tenyit d'orgiàstic. El camp autèntic devia ser gairebé invisible des de l'aire, puix que la pista d'entrada i sortida era una breu recta entre oliveres, i els hangars i els serveis —i els dipòsits de combustible!— restaven ben dissimulats. Però en un altre pla entre Seròs i Castellans hi havia l'aeròdrom-mirallet de caçar aloses, i també hi havia anat alguna vegada, potser encara més subjugat que amb l'autèntic. Perquè en aquest darrer no hi havia els pilots infatuats de l'altre, que guaitaven pel damunt del muscle, amb un menyspreu total, els qui només érem d'infanteria. I l'aeròdrom de pacotilla era un triomf de l'escenografia i el «trompe-l'oeil», i em devia empènyer a extasiar-m'hi una residual deformació professional, o potser aquesta mica d'esperit trapella que sempre he posseït, que en manta ocasió m'ha fet perpetrar quasi infàmies a títol d'ensarronada. L'altre camp, el de conya, era descaradament visible, amb tot de xatos i mosques arrengrats sota les oliveres, ostensiblement mal camuflats amb branques tallades, amb un ample espai central tot travessat de roderes que hi traçaven grossos camions, i amb la monumental barretina de cafè de la mànega dels vents. Un fabulós camp aeri fet a mida per picar l'esquer i empassar-se l'ham i la canya del pescador. I el pescador, si es distragués!

Em seduïa que fossin uns avions de contraplacat pintat al tremp i olorosos d'aiguacuit i melis, i que enganyessin a tres metres de distància, puix que era inevitable de pensar què no haurien semblat de dalt estant. Els grans pilots franquistes, fidels apòlegs de llurs gestes —són els autors dels tractats analítics de la guerra més profunds—, van deixar anar tones de bombes convençuts que les llançaven contra bases

reals (fet que no esmenten pas en llurs cròniques!); i a mi que em feia trencar de riure l'inevitable càntir ple d'aiguarent del més raspós que esperava els assedegats visitants estiucencs dels tallers d'escenografia (sempre en els pisos més alts de les velles cases dels carrers d'Amàlia, de les Tàpies, de la Riereta o de les Carretes), que hi arribaven entre esbufecs i que anhelaven tornar a la vida amb un xerric d'aigua fresca. L'ardència de l'alcohol —quasi esperit de vi de cremar— els socarrimava per dintre i tota la gent del taller alhora, mestres escenògrafs i aprenents, cridaven al destarotat visitant que aquell, no, que l'altre càntir! El qual, no cal dir, també era ple de matapagesos.

Al cap d'uns mesos, a Prats de Molló, en Pere Calders m'assabentaria que en Francesc Fontanals i Mateu, el nostre gran amic comú «Soka» d'«El be negre», era el cap del grup constructor d'armes falses per a enganyar l'enemic. Fabricava bateries de Deca, canons i avions de fullola i havia fet descarregar tones i més tones d'explosius en indrets calculats i on no podien fer cap mal. Escenògraf havia de ser!

Tarda de diumenge a reraguarda

A Mèxic vaig conèixer un pilot de Katiuska exiliat, el qual em va explicar que havia estat destacat durant un temps a l'aeròdrom de Seròs i em va dir que era fins a cert punt normal que aquell avió lleuger de bombardeig fes vols amb el pilot com a únic tripulant i, per consegüent, encarregat de totes les tasques a bord. Cada membre de menys en la dotació humana eren cent quilos més de trilita. Sí: això se sol comptar en aquests termes.

Duia pintada a la cua la creu aspada, que era el distintiu enemic. No havia estat pas la República la inventora del sistema. Aquell emblema era tot allò que advertien els observatoris franquistes. No els semblava pas un Katiuska «roig», sinó un estrany model propi i ningú no parava esment en l'elemental error.

Aquella tarda de diumenge en Bastida sobrevolava la reraguarda rural

enemiga i duia entre la panxa i les ales de l'avió uns quants centenars de quilos de bombes. Cercava desesperadament algun objectiu real per buidar tot allò i sabia que no podia aterrar si no havia alleugerit l'aparell. Tampoc no podia llençar a la babalà els explosius fets per a llançar, perquè era un lluitador conscient i coneixia el preu exorbitant que llur obtenció costava a la República. Volava molt baix per un sector aragonès de densa demografia i observava a la plaça major de tots els pobles rotllanes de camperols que jugaven, d'altres que ballaven i infants que corrien i s'empaitaven. Grups que veia negres i sobtadament es tornaven de color de rosa, quan tots els pobletants alçaven el cap alhora per contemplar l'avió que passava. Els tranquil·litzava completament la «cruix decussata» de Sant Andreu i ningú no interrompia la festa ni corria a refugiar-se en un indret més segur que no pas el bell mig de la plaça de la xerinola. En Bastida no freturava pas cap mena de senyal indicador en el sentit que no podia escometre aquella pacífica gent endiumenjada. I s'adonava, angoixat, que no sorgia cap objectiu i que, mentrestant, la busca indicadora del nivell de combustible —que de primer només ho murmurjava— ara ja deia a crits que havia de posar proa a Seròs.

—La història acaba bé —em deia en Bastida, al costat de la Piper Club de la seva escola mexicana de pilotatge—. Jo pensava deixar anar les bombes en un barranc qualsevol i aleshores em vaig adonar que per un camí forestal venia una caravana de vuit camions militars. Uns, destapats, traginaven canons i era senzill d'endevinar que sota la capota de lona dels altres hi devia haver les municions. Ells no m'havien vist ni em sentien i continuaven fent llur via. Vaig esperar que arribessin a un tram recte i prou esbargit que jo veia des de dalt i vaig fer tres o quatre passades, enxampant-los de ple. I tant, si duïen municions! Els camions saltaven esmicolats i l'ona expansiva feia sotraguejar el meu avió. Ara, és clar, ja havien muntat metralladores i disparaven contra meu (comprendràs que no els havia enllestit tots vuit, oi?), però a bona hora i mànigues verdes! És molt difícil que et toquin en vol rasant i, en canvi, el meu parell de màquines feia estralls. Perquè tu apuntes a un objectiu fix al qual t'apropes i ells, en canvi, desapareixen contra un altre que corre a dos-cents cinquanta quilòmetres per hora! Et fan

pessigolles a l'escenari!

Això de les «pessigolles a l'escenari» (que mai no he entès què significa) també ho deia en Morató, però ell afegia, invariablement, «i petonets al melic». Ho analitzes i només t'ajuda a sortir del trencacolls la idea que «escenari» sigui una forma eufemística de referir-se al cul o als genitals. La llengua col·loquial és, tanmateix, ben curiosa, especialment quan ve saturada de caló català, aquell que Juli Vallmitjana recollia magistralment. El toc rufianesc aporta una dosi de contingut indesxifrabre. «Sí, tu, els collons i aigua de neu!», deia el vilanoví Ventura Mestre quan volia manifestar incredulitat. Quan li relataves alguna cosa en la qual l'home ensumava escatologia, que solia detectar amb un sentit peculiar, instantàniament interrompia preguntant: «No et fotries res calent?» i una mà que duia damunt el sexe arrodonia la intencionalitat de la intervenció. Vaig conèixer una dona —de seguida veureu per què em resisteixo a qualificar-la de senyora— que quan no creia quelcom que explicaves seriosament, feia cap a un costat un maluc i s'hi ventava una natjada amb estrèpit de cataclisme mentre deia: «Al cul me les fots bullides!», frase críptica que mai no he pogut desxifrar.

El meu pare també feia servir, en ocasions esporàdiques, alguna d'aquestes expressions misterioses. Recordo que una manera agressiva que tenia de donar per llesta una conversa que el desplaïa consistia a plantar ben erecte l'índex de la mà dreta entre els altres dits fent pinya, i brandava el gest sota el nas mateix de l'interlocutor dient un inescrutable «Agulles ballarins!», del qual mai no he pogut saber el significat, admès que en tingui algun altre enllà d'aquest d'interrupció de conversa.

Hauria volgut col·leccionar tots aquests modismes i molts altres que n'he sentit, però mai no he tingut lleure de fer-ho. Llàstima, perquè alguns han retrocedit fins a l'esvaïment total. Però torno al tema anterior.

Ho poso com a test: si vosaltres haguéssiu estat en el lloc d'en Bastida

—literalment, assumides totes les circumstàncies— què hauríeu fet? És un tema de reflexió.

No sabeu res de la Seixanta Divisió?

Passat Mollerussa, una mica abans d'arribar a Sidamon (ara, posat a parlar evasivament de qüestions de lèxic, hauria de plantejar el misteri d'«El cas del topònim canviat», que hauria titulat Earle Stanley Gardner: per què Sidamon —nom que fa ben clar el suggeriment d'aquí damunt, perfectament adequat al camí rost que ja s'acaba abans d'arribar a Lleida— el Comitè local l'havia substituït per Olèstria? I quina devia ser la seva etimologia, que bé en devia tenir, encara que no fos gaire?), en una casa a tocar de la carretera hi havia soldats asseguts al llindar i un xic més enllà, en una petita esplanada que devia haver estat l'era, uns minyons feien una rotllana de cara o creu. A prop de la part del darrera de la casa corria la via del tren, paral·lela a la calçada, i sota una olivera romania un cotxe mal camuflat. Era, evidentment, un lloc de comandament, potser d'una Unitat petita, i vaig baixar a recollir informació. La impressió que allò causava era que allí hi havia un grup de gent que ja tenia tota la feina feta i llur calma produïa un viu contrast amb el rusc de la ruta que passava davant mateix de l'oasi, efervescent de tràfic en ambdues direccions. Era un tragí autènticament de guerra, de camions militars, alguns de plataforma carregats amb artilleria o tancs, d'altres plens de caixes, i nombrosos vehicles de tota mena, des de taxis barcelonins fins a autobusos de línia, atapeïts de gent i amb les baques curulles, sovint tots plegats avançant lentament per culpa d'un carro estirat per un cavall retut.

Mancava, però, quelcom que havia estat un element habitual d'aquella mena de quadres Delmas: no hi havia soldats novells que s'incorporessin; era traüll de veterans transvasats. Entre ambdues modalitats de gent hi havia notòries diferències i era molt senzill

d'identificar-les a primer cop d'ull.

Havia de ser allí, en aquella remota casa on l'atzar em faria deturar i davant la qual ja devia haver passat desenes de cops sense adonar-me'n, entre aquells minyons insòlitàment desvagats, on descobriria la grossa projecció d'aquelles estrelletes que pràcticament estrenava. Jo mateix ignorava que ja havíem anat tan enllà en aquella militarització que d'antuvi ens havia semblat inabastable i restava moralment garratibat, com físicament els soldats als quals m'adreçava, que romanien enravenats i no deien res sense intercalar reiteradament els «sí, capità», «no, capità», «potser sí, capità!». És evident que me'n devia estarrufar i que encara me'n queda alguna cosa residual que m'empeny a relatar-ho ara. Els vaig demanar qui manava allí i què era allò, i un noi que feia sentor de barril d'arengades em va dir que es tractava d'un magatzem i, bon militar i cautelós, no va revelar de què a un desconegut per engalonat que anés i per autoritària que fos la seva manera d'interrogar. Un altre noi em va fer saber que el tinent Cebrià manava la Companyia i que en aquell moment havia anat a fer de cos a la via. (Els soldats de carn i ossos, no com els del cinema o les novel·les, paguen tribut fisiològic.) La informació sobtadament acumulada cuitava camí. Va venir el jove Cebrià estrenyent-se el cinturó i de seguida se'm va quadrar, greu i sever com un magistrat en funcions. Més explícit vaig dir que jo era el cap de la Segona Secció de l'Estat Major de la 60—, em va notificar que custodiaven un dipòsit subterrani de gasolina del XVIII Cos d'Exèrcit i que el seu comissari Giménez era a Arbeca. Vaig veure que duia la ve de voluntari brodada damunt la màniga esquerra, ell es va adonar de la meua, i allò va obrir l'aixeta de la confiança, o de la conversa sense reserves:

—Ets oficial d'Estat Major, veig. De quina promoció?

—De la sisena, la darrera fornada. D'allà vinc.

—Recony! Potser hauríem estat companys. Em van fotre a Manresa.

—En quina assignatura?

—Pregunta-m'ho en plural! Gairebé en totes: aritmètica, redacció, geometria... Sóc un d'aquells centenars de nois que vam anar a Manresa a fer el pepet, per tal que us lluíssi la mitja dotzena de saviassos que vau passar.

—Parles amb despit.

—Probablement. I hauria hagut d'estar content, perquè ja sabia les raons que no em deixaven ascendir de tinent: sóc massa burro! Però són aquelles coses que sap greu haver-les de saber; val més ignorar-les!

No li podia dir ni sí ni no, puix que no el coneixia gens, la qual cosa m'incapacitava per a opinar, i tampoc no em podia quedar estàtic com el Mur de les Lamentacions. Vaig anar al gra, i en Cebrià tenia la certesa que el Cos d'Exèrcit sencer era al cap de pont de Balaguer, però ara en Cebrià es referia no pas al nostre sinó al dels feixistes: nosaltres ja no teníem ningú a l'altra riba del Segre. El tascó era cap a la nostra banda i ens l'havien clavat els franquistes.

A terra, damunt les trencades rajoles de l'era, en Cebrià va estendre uns mapes de l'Institut (ara que escric això els tinc davant meu i són els fulls números 327, 328, 329, 359, 360, 361, 367, 388, 389 i 390), va fer que encaixessin uns amb altres i posava pedres en els indrets on assolia coincidència. Ambdós, de quatre grapes, examinàvem els papers i en Cebrià em traçava el semicercle davant la ciutat de la Noguera que, si fa no fa, anava des de la Sentiu de Sió fins a una mica més amunt de Vallfogona de Balaguer, passant per la Ràpita. Em va explicar que, des de ja feia alguns dies, els militars rebels havien esbotzat el nostre modest cap de pont a l'altra riba del Segre i, amb gran desplegament artiller i aeri, la infanteria, amb el suport de tancs i màquines d'acompanyament, ens havia foragitat i s'havia establert al marge esquerre del Segre, tot ocupant un sector trenta vegades més extens que el nostre de la riba dreta.

El jove tinent m'aconsellava de tornar a Mollerussa i tirar cap a Linyola i Bellcaire d'Urgell. Feia el suggeriment que potser a Linyola mateix

trobaria gent de la meva Divisió o, si més no, d'altres Unitats del nostre Cos d'Exèrcit. Segons deia, sabia del cert que en aquell poble de la Noguera hi havia un comandament de Divisió. No recordava quin número duia i s'esquinçava el pèplum:

—Ja t'he dit que sóc un ase! Vaig néixer amb els peus fotuts dins la galleda i no hi ha déu que me'n pugui treure, macagoncony!

Vaig retrobar la meva gent a Ca l'Arrufat, a mig camí entre Linyola i Vallfogona de Balaguer. Vaig observar instantàniament com una mena d'encarcament general en relació amb mi. Aviat vaig fer una distribució aliquanta, atorgant tota la culpabilitat de la fredor als meus companys. No venia pas de les dues estrelletes blaves de diplomat d'Estat Major, car eren ells que m'havien incitat a fer el curs. En la meva elucubració a les palpentes, l'única explicació amb cert rerefons de lògica era una reacció com d'enveja pel fet d'haver passat de l'escala de Milícies a l'altra d'«en Campanya». Tenia la impressió que el fet consumat, els papers, el nomenament i els galons que ho demostraven, sonaven com a traïment per a aquells qui romanien en l'escala primigènia. Entre tots m'havien fet comprar un llampant vestit d'etiqueta i ara que em veien arribar duent-lo posat bavejaven escandalitzats. Solament dues persones entre tots ells, en Francesco Scotti i en Joaquim Morera i Falcó, em podien ajudar a fer la vivisecció que m'atansaria els elements de judici que freturava per tal de saber si acarava un cas real o veia visions. (Si hagués estat conseqüència d'hipersensibilitat meva n'hauria esdevingut malmesa la meva seguretat.) Però tant l'un com l'altre tenien massa feina i massa angoixa, i no es podien pas torbar a examinar si la meva susceptibilitat entonava una ària en tot aquell tripijoc.

No parava de fer giravoltar les meves cabòries i vaig arribar a la conclusió que a tots ells els havia atorgat un temps excessiu per a desavesar-se de mi. Sense la meva presència, les coses havien continuat el seu curs i, evidentment, no s'havien produït ni col·lapses ni cataclismes. («Els cementiris són plens de gent que es pensava que era insubstituïble», havia d'escriure jo mateix, alguns anys més tard, a

«Prohibida l'evasió».) Ara compareixia amb dues estrelletes blaves que eren la patent de cors de la meva suficiència, justament en aquells instants, quan estaven immersos en una operació de la qual jo no tenia cap mena d'idea, quan ja feia que era fora gairebé tres mesos, durant els quals ells havien hagut d'aprendre a heure-se-les amb tot allò que fins aleshores havia estat la meva competència. L'anàlisi —per culpa de l'amor propi— em menava a una conclusió sòrdida, que em feia veure «moros con tranchete» (Ferrándiz dixit) pertot arreu. Que en Florenci Ollé fes funcionar amb tota l'eficàcia el Servei d'Informació i que n'hagués après a cremadent; que en Montfort redactés comunicats impecables; que en Morera i Falcó fos puntualment on jo hauria pogut fer falta; que en Ráfales efectués uns interrogatoris exhaustius, etcètera, no constituïen motius d'enfurrunyament, ans exactament el contrari. Havia de treure l'entrellat d'una pila de coses que s'amuntegaven davant meu i riscaven de sepultar-me com cagarrulles de lava animades amb ondulat caminar de duna. Em preguntava tossudament si en Vilella, reintegrat a la seva 95, no fóra víctima del mateix fenomen que, en el seu cas, hauria estat pitjor, puix que ell comandava quatre Batallons. Vaig pensar a telefonar-lo i bescanviar impressions, però allò no era pas cap tema de conversa que pogués ser escoltat per gent aliena. Ho vaig deixar per a més endavant, per a qualsevol dia que coincidíssim en alguna banda i hi hagués lleure per a una xerrameca servida amb cafè.

Finalment vaig tenir l'oportunitat d'estendre el pont de cordes del diàleg amb en Joaquim Morera i Falcó. Tenia, realment, un abassegador munt de feina i no era pas comèdia que fes de cara a ajornar la conversa que d'antuvi vaig imaginar que defugia. Em va donar un munt de detalls de la tremenda ofensiva enemiga, que arribava precedida d'una insòlita acumulació de forces, detectada amb escreix des de feia unes setmanes, i que a hores d'ara ja ensenyava les urpes. En Quim em va dir l'exacte nombre de Cossos d'Exèrcit que Franco comprometia en aquella empresa que volia que fos la darrera, i feien una pila aterridora, fins aleshores mai no engatjada en una sola operació. En Morera i Falcó, com totes les altres persones ben informades i posseïdores de prou elements de judici i capacitades per a

interpretar-los degudament, tenia la impressió que el general rebel volia liquidar de cop el problema sencer de Catalunya amb la certesa que, quan hi hagués reeixit, la guerra s'hauria acabat en tots els fronts, ja que l'ensulsiada del nostre país significava l'ensorrada definitiva de la República. Per a la República, doncs, aquella era una autèntica qüestió de vida o mort, amb un plantejament que no tenia ni una petita espuma de metàfora: era la seguretat de jugar-nos el tot pel tot en aquella darrera carta i tal cosa justificava la nostra aglomeració defensiva de cara a Ponent. («De Ponent, ni vent ni gent», deia l'antiga sentència popular que, ara més que mai, ens barrinava el magí!)

El meu excel·lent amic em revelava un panorama no gaire enardidor i jo endevinava, mentre l'home desgranava el seu rosari, que de res no em serviria tot allò après a corre-cuita a l'Escola d'Estat Major i Comandaments Superiors. Puix que, lògicament i fatal, en una escola d'aquell gènere hom ensenya l'art i les subtileteses —perdoneu-me l'expressió!— de l'ofensiva i molt tangencialment les de la defensiva, que van contra el codi intrínsec de l'honor militar. Era elemental: hom t'instruïa per anar cap endavant i no pas cap endarrere! Ensenyem els infants a caminar; de córrer, n'aprenen tot sols.

Rodes de ferro colat

Tots els meus companys d'escola i de carrer tenien patinets: era la gran moda infantil. Em sembla que el gros furor va durar tots els anys de 1922, 1923 i 1924. Jo mai no havia cregut en allò dels Reis d'Orient i sabia des de molt menut que eren els pares qui representaven aquella comèdia de la nit del cinc als sis de gener. Això no obstant, cada any redactava la carta amb l'esperança que el meu pare, possessionat del paper de sobirà, fes cas dels desigs filials. Oblidava, però, que a casa passàvem una tongada molt negra, que al meu pare no li anaven bé els negocis de la impremta —mai, en tota la seva vida, no va saber què volia dir el mot negoci—, l'estafaven els seus socis ocasionals, no pagaven les revistes que imprimia, i els seus ingressos d'autor dramàtic eren cremats implacablement pel Moloc del taller («A. Artís,

impressor, carrer de Vic, 16, telèfon G-14-16, Gràcia, Barcelona»). Tenia, d'altra banda, una amiga —la qual cosa vaig saber molt més tard, quan ja en podia capir el significat— i he de creure per deformació professional que tenir simultàniament oberts dos fronts havia de ser causa permanent d'angoixa.

Tampoc no m'adonava que el patinet era una joguina cara i que els bons tenien un preu elevadíssim. Ho podia haver deduït fàcilment: els nois que en tenien eren els de famílies benestants, i com més benestants, més luxós el patinet. Els meus germans i jo pertanyíem a la subclasse de la baldufa, i no pas d'aquelles de llauna anoditzada i que xiulen, que a més a més em sembla que van aparèixer després. M'imagino el posat que devia fer el meu pare any rere any, cada cop que llegia la meva obstinada tossuderia a plantar de cul a la paret els Reis d'Orient, desafiant-los amb l'absurda sol·licitud del vehicle d'anar a peu, puix que un patinet no és cap altra cosa. Al capdavall l'home va sucumbir i va entrar en el joc superrealista de deixar al balcó del tercer pis —d'una escala amb principal— el patinet entre teies i carbó de sucre, les pepes per a les nenes i les pilotes per als més menuts.

Era un patinet, evidentment, però el més lamentable que hom hauria pogut trobar en tot Barcelona. De fusta de melis mal polida i no gens en vernissada, i amb les dues rodes de ferro colat, amb unes rebaves impressionants. No era un patinet mal fet sinó mal fotut, una trista il·lusió rudement distant d'allò cobejat.

(Quants anys havien de passar per a mesurar la bona fe del regal i la punyent confessió que duia implícita? Em sembla que molts, massa, en el record que en tinc!)

Les rajoles de ciment emmotllat de les voreres barcelonines, quadrades, amb dibuixos en baix relleu i un bon solc de separació entre elles, fan un parany mortal per als pobres patinets amb rodes de ferro colat que han de tragar un gamarús de dotze anys. Les del meu van fer figa quan vaig arribar davant de ca la senyora Maria, la bacallanera, que era a sis portes més avall de la de casa meva. Plena de vocació samaritana,

la bona dona va mirar d'aconhortar-me i em va regalar una oliva negra —de les grosses, això sí— quan va ser testimoni presencial del desastre i de la meva desolació subsegüent, inguarible amb olives.

Me'n vaig anar a seure al portal de casa, amb les restes del meu feble vehicle entre les cames, i vaig marranejar de valent amb rebequeria que tenia gust d'oliva. La portera del carrer de Girona, 108, la senyora Lola Bartra, em volia distreure del terrible cop moral sofert i m'oferia uns cromos de xocolata, un dels quals era un fragment molt cobejat d'un futbolista del Futbol Club Barcelona, però la meva dissort no es podia atenuar amb res i d'altra banda m'incapacitava per a capir que el regal que em brindava valia més que un patinet. Vaig mirar pel damunt les estampes i no vaig transigir.

M'estimava més agonitzar lentament.

La gran ofensiva

El mestre d'escola Florenci Ollé, del qual he parlat tantes vegades amb elogi i tothora amb saldo desfavorable, fent curt, s'havia convertit en l'home fort del Servei d'Informació, el braç dret de la Segona Secció de l'Estat Major. Cal remarcar, de passada, que la vigilància directa de l'adversari tothora ha estat un element infal·lible i que no he de malgastar ni una esclòfia de cacauet explicant-ho. L'Ollé encara afegia eficàcia a aquesta circumstància, puix que sempre ha tingut un agut sentit crític d'observació de la gent i dels fets, que el seu dietari palesa amb escreix. Va viure una enormitat de jornades esgotadores, plenes de foc, feina i responsabilitat, i mai no va deixar d'escriure cada nit, abans de tancar els ànecs, un parell o tres de pàgines de la seva llibreta en les quals consignava fil per randa tot allò que s'havia esdevingut, fos què fos, important, frívol o simplement anecdòtic. Tenia mèrit que, entre tota aquella gent que queia retuda damunt el jaç, l'Ollé romangués assegut redactant la seva tasca de fidel memorialista a la tremolosa claror d'una espelma o d'un cable elèctric de pudent ustió. Cal que digui, en estricte sentit de justícia, que la lectura de les seves llibretes

m'ha fornit muntanyes d'informació útil, m'ha refrescat topònims o accidents orogràfics i hidrogràfics, dates exactes, noms de companys, mil incidents i accidents que potser ja s'havien enterbolit en el meu record. Durant la meva absència l'Ollé havia crescut extraordinàriament, com si volgués demostrar que la seva capacitat borronava esplendorosa quan era lliure de subordinacions, i havia organitzat destrament el meu Servei amb un equip que ell mateix havia ensinistrat, formidablement apte en l'ús de telèmetres i goniòmetres, equànime en els informes i tothora d'una veracitat irreprotxable, sotmesa adesiara a comprovacions abans de passar damunt el paper mecanografiat. Corroborava la justesa de les seves notícies amb els plànols superposables, precisos com eixancarraments de bigotera de delineant. Tot allò em va fer un servei de primera magnitud quan em vaig reincorporar, puix que en Florenci m'alliberava de la part més asservidora de la feina, la qual cosa em permetia d'adreçar el meu esforç cap a un altre aiguavés de la Segona Secció: no solament l'estudi del desplegament enemic, sinó la deducció de la seva intencionalitat a partir de les premisses observades. I també podia dedicar molt més temps a l'interrogatori dels presoners que fèiem, sistematitzat d'acord amb unes directrius l'origen de les quals era molt més periodístic que no pas castrense. O potser d'escaquista que es complau tant a rumiar les possibles respostes de l'adversari com les jugades pròpies. I tot allò restava concentrat en un informe diari que trametia al meu homòleg del Cos d'Exèrcit i amb còpies, naturalment, per a la gent de casa: en Ferrándiz, l'Scotti i en Ráfales, tots hipersensibles i ben capaços de sucumbir en un atac de gelosia, immersits en escuma verda, si hagués tramès algun comunicat que ells no haguessin llegit.

Solia efectuar els interrogatoris dels presoners —aquella modalitat de guerra summament nerviosa donava nombroses oportunitats de fer-ne a ambdós bàndols— en termes bonancencs i procurava no afegir més angoixa als captius. Per la zona rebel circulava una llegenda negra respecte al nostre capteniment amb els presoners (recordeu el cangueli del coronel de la Fatarella i de la seva dona) i tots tenien el convenciment que en acabat el tràmit de preguntes i respostes venia l'execució. Tothora m'esforçava a projectar-los equanimitat, mirant de

no ferir-los en l'amor propi —que ja venia prou llatzerat— donant-los entenent que eren adversaris nostres en les idees i amb les armes, però que en la nostra actitud no hi podia haver cap interferència de tipus personal. Calia —tal com jo ho entenia— no fer mai res que els pogués semblar una amenaça o un abús de la nostra momentània superioritat en aquella situació de nosaltres capturadors i ells captius. No tots els meus companys aprovaven el mètode que jo feia servir i alguns el titllaven cruament de massa tou i àdhuc de coses pitjors. Però jo sabia que interrogar un presoner d'antuvi ja volia dir sotmetre'l a diverses i inevitables humiliacions a partir de la primera, aquella d'haver caigut en mans de l'enemic. Una consistia a desposseir-los de tota mena de documents i coses que duguessin a les butxaques, a les bosses de costat i a les motxilles. Amb aquells papers que mai no havien imaginat que un dia podria veure l'adversari —carnets, cartes i fotografies familiars, adscripcions a Unitats militars, estampes religioses i imatges d'aigüalida procacitat plenes de tristesa horripilant— nosaltres comprovàvem la veracitat d'allò que ells declaraven. Era perfectament normal que tots duguessin les carteres farcides de bitllets de banc (com les hi dúiem nosaltres mateixos, puix que tots guanyàvem bons sous i no teníem cap mena d'oportunitat de despendre'ls, car hom era extremament generós amb la gent que es jugava la vida segon rere segon), diners que indefectiblement requisàvem i trametíem al Cos d'Exèrcit, el qual els devia fer arribar a la nostra gent que teníem infiltrada a la reraguarda enemiga.

Entre els combatents, el poder adquisitiu del diner era zero. Res no podíem comprar puix que res no venien enlloc. Els nostres sous feien autènticament més nosa que servei: significava afegir cada cop nous bitllets de banc a un paquet feixuc, voluminós, enllardat i inútil. Teníem de franc —bé, de franc: pagat amb feina!— els àpats, la indumentària, el tabac, el piltre, les eines de treball i tot allò que calia per a mantenir-les en forma i bon funcionament. I els metges i les medecines per si arribàvem a prendre mal, és clar. De debò, amb tot aquell embalum de paper moneda que ens enfarfegava les butxaques no podíem comprar ni un grapat de cacauets. No rauria aquí el secret de tota aquella liberalitat, l'essència d'un principi econòmic ple de

saviesa? Quan era literalment impossible de transportar el feix fiduciari del qual ja havíem pràcticament perdut la fidúcia, hom el podia deixar tranquil·lament al capçal del jaç, amb la certesa absoluta que no trobaries a faltar ni deu rals en el poc probable cas que arribessis a fer arqueig de béns.

Els diners feixistes que anàvem arreplegant els guardàvem en caixes de pots de llet condensada (en incís: ¿ja heu observat els múltiples serveis que ens feien les endiastrades caixes? Amb les actuals de cartó ondulat o de plàstic emmotllat, allò mai no hauria pogut passar!) i quan eren plenes fins al capdamunt, clavàvem les tapes i les enviàvem al Cos d'Exèrcit, per tal que a partir d'aleshores hi juguessin ells, amb allò que deia suara de la gent infiltrada a la reraguarda enemiga, o bé per gratificar els civils que ens passaven informació.

Comprovàvem les declaracions dels captius, sobretot pel que feia a llurs Unitats. Gràcies a aquesta pràctica repetida a tota la nostra àrea —tal com Franco feia a la seva—, sabíem fil per randa les entitats militars que teníem davant, coneixíem llurs efectius i àdhuc posseíem bona informació onomàstica: coneixíem els noms de tots els esglaons de comandament, des dels sergents, alferes, tinentes i capitans fins als «grans», els Camilo Alonso Vega, els Juan Yagüe Blanco, els Fidel Dávila i «tutti quanti». Vaig servir —no com a trofeu de guerra sinó com a curiositat— una nòmina trobada en una posició acabada de capturar als moros davant Saragossa (la fotografia ha estat publicada en el primer volum d'aquestes memòries) i més tard, sense adonar-me'n, la vaig perdre. Era una combinació fins a l'infinit de quatre noms: Muhammad, Yusuf, Alí i Mustafà, amb les úniques variacions del patronímic incorporat, com ara Muhammad ben Alí, Alí ben Muhammad, Mustafà ben Mustafà, Mustafà ben Yusuf, Yusuf ben Alí, etcètera. N'hi havia de repetits i feien un nombre molt alt (de pares i fills que haurien dut els mateixos noms) i ens feia riure el pensament que quan el sergent devia cridar: «Mustafá ben Alí, ¡un paso al frente!» devia resultar-ne un bon maremàgnum. En Joaquim Morera i Falcó s'exclamava:

—No hi trobo la gràcia per enlloc! Vés a un Batalló confederat i crida «¡Juan Gómez, un paso al frente!» i me la deixo xumar per la Celia Gámez si del rengle no en surten setanta-dos tipus! Un dia vaig veure que un que duia una carta cridava Manuel Pérez i catorze païos es van esbatussar per arreplegar-la.

—I, mentrestant, el Manuel Pérez autèntic, què feia?

—El quinze —va dir en Fíguls. I va afegir—: Però aneu a una Unitat nostra i demaneu per en Joan Puig i jo (que no aspiro a tant com en Morera i Falcó) me la deixo pelar per un gitano si no es presenten trenta Joanets Puig! No veig que hi hagi gaire diferència entre en Jaume Ferrer i el camarada Mustafà ben Pamboli!

—Tens tota la raó, mossèn Yusuf ben Fíguls el Sabarraona! —va concloure en Morera i Falcó.

Amb les nostres tres Brigades en línia i sense cap Batalló de reserva cobríem un front que feia uns setze quilòmetres d'amplària, un extens sector sense fortificacions i amb els accidents del terreny com a única protecció. Costa d'imaginar un paller en qualitat de blocus. Al nord, en la trencada Serra Blanca, a frec de Camarasa, enllaçàvem amb la 72 Divisió i pel sud, passats els contraforts de la Serra de Bellmunt, exactament en el poblat dit els Arcs, a dos quilòmetres al nord de Bellvís, fèiem contacte amb la 27 Divisió. Ben entès que això només era en el paper i durant dos o tres dies; no havíem de trigar gaire a veure com tot plegat s'esfondrava, s'esdevenia reduït a miques.

Teníem ben assegurades tres coses fonamentals: el municionament, l'avituallament i la Sanitat. No tan segurs, amb més alts i baixos i amb clara tendència a la mancança total, hi havia altres serveis com els de telèfons, la coordinació i el Cos de Tren. Pel que feia a la gasolina, calia anar a cercar-la bastant cap endarrere (recordeu el dipòsit d'en Cebrià, entre Sidamon i Mollerussa), però aviat fóra una cosa supèrflua, puix que els nostres transports per carretera s'esdevindrien temeraris en qüestió d'hores. Ens restava menys d'un mes de campanya

—ho ignoràvem, naturalment i venturosa— i aquells serveis bàsics que he esmentat mai no ens van fallar. Dels altres, dels escassos, gairebé no vam tenir ocasió de doldre'ns de llur absència i la major part de les vegades no ens feien cap falta. L'exèrcit enemic havia destapat el prudent flascó de l'ofensiva total i de seguida ens va engolir una allau truculenta, que sobreeixia per totes bandes, i res no quedava que no fos línia de front; havia desaparegut la noció de dreta i esquerra, de davant i darrera, i era com la cua d'en Frègoli quan sortia disfressat de xinès per un costat de l'escenari, el travessava arrossegant el llarg apèndix capil·lar, desapareixia de seguida, tornava a fer acte de presència pel mateix costat per on havia entrat, ara trasmudat en servent, caminant i aguantant el final de la trena, que fins en aquell moment havia romàs brandant a un metre del sòl, d'una banda a l'altra de l'escenari: el matí d'avui aquelles cases i l'oliverar fins al rec eren nostres, però a la tarda havien passat a mans del Franco. I al vespre ja venia gent d'una altra Unitat nostra, aguantant el final de la cua.

Una vegada més comprovava que sempre tenim damunt nostre algú més ben informat que nosaltres mateixos, aquest immanent algú tothora capacitat per a córrer uns metres més endavant. El telegrama que ens feia abandonar l'Escola d'Estat Major volia dir que hom tenia notícia prèvia d'allò que s'havia d'esdevenir. (Amb un simple pressentiment no n'hi hauria hagut pas prou.) De la mateixa manera que quan va esclatar el Sis d'Octubre de 1934, els qui fèiem el servei militar ja érem aquarterats des del dia 2; algú, doncs, sabia per endavant què havia de passar. Hi devia haver qui tenia esment anticipat que el Parlament de Catalunya —en una sessió memorable el record de la qual encara m'esborrona— ratificaria la Llei de Contractes de Conreu en la seva versió original, tal com havia sortit d'aquell Parlament que l'havia elaborada, en franc menyscapte de la versió destralejada feta per les Corts de Madrid, i que aquella fóra l'espoleta que faria saltar tot un dispositiu (avui gairebé convençuts que muntat prèviament) que obligaria Lluís Companys a proclamar l'Estat Català (segona vegada que ho feia) i que acabaria amb el Govern de Catalunya als penals de Cadis i de Cartagena, sentenciat el president i tots els consellers a mort, commutada tot seguit per cadena perpètua, i humiliant-los, a ells i a

Catalunya —que al capdavant aquesta era la finalitat—, amb els cranis rapats al zero i vestits amb la tosca roba penitenciària, els sòrdids uniformes que mai no han dut els Milans del Bosch i els Tejeros dels nostres dies, elusius àdhuc de la Llei Antiterrorista, evidentment no elaborada pensant en ells i ni tan sols pressentint-los.

Era desolador fer memòria en aquell marjal de sorra movedissa, puix que l'única conclusió sensata a la qual hom podia arribar era que mai, en cap ocasió, nosaltres no dúiem la iniciativa, que sempre hi havia algun fantasmagòric ésser encarregat de pensar pel nostre compte. I que ens atorgava la mateixa il·lusió de parlar que hauria pogut sentir un ninot de ventríloc i, consegüentment, el seu avantatge damunt nostre era total i aclaparador, ja a partir del mateix fet cronològic de l'anticipació. La proverbial expressió d'anar-hi quan els altres ja en tornen es transformava en alguna cosa crua i rigorosa, estremidorament exacta i omnipresent. Devien saber per endavant que en aquella ofensiva Franco s'ho jugava tot en una sola tirada dels daus, i, de ben segur, també coneixien el resultat final, el rotund parell de sisos que determinaria que la República se n'hi fes la pell.

Sí, ara sabem amb tot gènere d'evidències que aquesta era la veritat: avui posseïm bona informació sobre gent que la Generalitat havia protegit i acomboiava fora del país i que, un pic a l'estranger, marxava cap a Burgos per prosseguir la guerra des del costat amb el qual se sentien identificats.

Aquests a part, ¿quanta gent no havia passat ja a França? Des de quant de temps ençà Segismundo Casado havia començat les seves ondulacions tentaculars? Venturosament ho ignoràvem. Perquè, ¿qui hauria lluitat, sabedor que ho feia damunt un sòl d'escombraries? ¿Algú hauria estat tan betzol de descarregar un fusell contra si mateix, sabedor que, encara que no marressis el tret, l'adversari dispararia el darrer?

També nosaltres ens disposàvem a emprendre una acció militar sangonent, a jugar el joc amb trampa que ens havien preparat. L'Exèrcit

de l'Ebre desfet a l'altra banda del riu (ens heu acompanyat en el desastre, us n'he fet testimonis de bona part), la República havia de deturar l'escomesa feixista amb el feble espasí —a aquestes altures— de l'Exèrcit de l'Est. I a partir d'ara veuríem com la nostra gent queia implacablement, dia rere dia, per una causa que ignoràvem que ja era perduda. Faríem a peu un monumental trajecte, pujant i baixant muntanyes (les carreteres ja eren en poder de Franco o constituïen un parany terrible), de més de dos-cents quilòmetres, evitant les poblacions per la mateixa raó que defugíem les rutes, mirant de senyorejar les altures orogràfiques, combatent de dia i frenant fins on podíem l'avanç de l'enemic victoriós, embriac de triomf i ple d'afanys de revenja, i replegant-nos de nit. I adonant-nos que deixàvem estesa pel terror la nostra millor gent. Va ser aleshores quan vam aprendre que quatre hores diàries de son són prou bones, a canvi de les nits senceres que només n'havíem tingudes un parell o tres i a batzegades!

I, nogensmenys, per una fe absurda, que desafiava el sentit comú més elemental puix que el seu suport era l'absoluta ignorància de la realitat. Potser si haguéssim obert la finestra l'hauríem poguda veure. Passa, però, que manta vegada l'obertura de la finestra fa com un grinyol de deserció. Vam saber molt més tard que tota la nostra absalomiana cursa tenia com a finalitat essencial protegir la retirada de quatre-centes mil persones que passaven a França a les quals, gota a gota, se n'hi afegirien cent mil més, la suma de tots els combatents de la República que quedàvem dempeus, un nombre de ciutadans que avui hauria cabut còmodament a l'estadi del Barça.

L'exèrcit de Franco va ocupar Barcelona el dia 26 de gener de 1939. En efecte, la història mai no es repeteix! Perquè aquell dijous, 26 de gener, feia exactament dos-cents noranta-vuit anys que les forces catalano-franceses —un episòdic casament de conveniència, no cal pas que ens fem excessives il·lusions!— havien rebutjat i derrotat a Montjuïc les tropes espanyoles de Felipe IV que comandava el marquès Íñigo Vélez de Guevara y Tassio, les quals es retirarien a la desbandada i no pararien de córrer fins a Tarragona. Nosaltres no apressàvem el pas: retrocedíem «pam a pam», segons que deia la nostra premsa que encara

feia el cor fort. Al cap d'un parell d'anys, davant d'un cas anàleg, els francesos qualificarien de flexió estratègica el retrocés de les forces. Inventarien un pal·liatiu «retirada elàstica», que insinuava provisionalitat i una tènue promesa de retorn a la posició anterior. Però ningú no s'empassava ni la possibilitat ni la provisionalitat.

Amb aquest pam a pam que deia vam amidar un accidentat quart de cercle del Principat, amb una de les puntes del compàs clavada, si fa no fa, al capdamunt de la Val d'Aran i l'altra descrivint un sector de circumferència ben ple d'esgarrifosos aquí caic i allà m'aixeco, amb les forces franquistes estalonant-nos tothora. Tinc referències de gran fidelitat respecte a l'esgotadora marxa, gairebé punt per punt, i fan com un d'aquests admirables camins que adesiara emprèn el meu amic Josep Maria Espinàs, el que jo feia, però, menys instructiu, car l'efectuàvem en unes condicions menys aprofitables, atapeïdes d'una altra mena d'informació i sense lleure de mirar res, només de veure. De viure i veure, com si diguéssim.

«Si les militaires font la paix...»

Quan França ja havia iniciat els grans replegaments desbordada per la «blitzkrieg» nazi, circulava una historieta que feia referència a la «retirada elàstica» i deia que un ciutadà preguntava a un altre l'exacte significat dels mots des d'un punt de vista militar i l'interrogat ho explicava traient-se de la butxaca un potent tiragomes, posava una pedreta a la fona, tensava els ressorts, aguantava amb una mà la pedra i amb l'altra l'arma llançadora. Explicava:

—Veus? La retirada elàstica és això: tibes ben fort i quan ja no pots tensar més les gomes, deixes anar el cantó de la i grega de ferro.

La qual, evidentment, petava contra el rostre de l'empíric estrateg.

Un dia, a la Ciutat de Mèxic, el meu amic Manuel Alcàntara i Gusart m'havia fet recordar, de passada i sense anomenar-lo, en Segismundo

Casado. L'Alcàntara vivia en una planta baixa a Montpeller i una nit, al peu de la finestra que donava al carrer, hi havia dos borratxos que discutien. La conversa era molt vehement i sovint alçaven la veu i en Manuel Alcàntara, des del seu llit, escoltava per força la picabaralla. Un dels torrats justificava l'actitud pactista del mariscal Pétain i deia que era deguda al noble afany d'estalviar l'inútil vessament de sang francesa. L'altre no es donava per la pell i insistia en els seus raonaments. Finalment va dir una frase concloent que va im pressionar ambdós, l'interlocutor i l'oient de fortuna:

—«Mais, écoute, mont vieux: si les militaires font la paix, alors qui fera la guerre?»

Índex

La desfeta	2
Tarda de diumenge a reraguarda	4
No sabeu res de la Seixanta Divisió?	7
Rodes de ferro colat	12
La gran ofensiva	14
«Si les militaires font la paix...»	22